

RŪVONGE RWA KĪTHOMO

CUKURU CIA MUCINGI

MŪVANGĪRE WA NTHĪOMI CIA KĪNDWĪRE

RŪTHIOMI RWA KĪMBEERE

NGIRĪNDI 1

ĪVŪKŪ RĪA MWARIMŪ

JUNE 2023

© KŪRĪA KŪVANGAGĪRŪA NA KŪTHONDEKERWA KĪRĪA KĪTHOMAGWA
KENYA

Umithio na vaita cionthe nī cia mwandīki

Gūtīrī vandū wanaŕī vamwe va īvuku rīrī vavatiī kūrutithua, gwīkīrwa mītamborī
ya kūrutithia, gūkovua na njīra cia mītambo ya kīrīu kana macini wa yonthe,
gūcavithua, gwocwa na kameme kana njīra īngī wa yonthe gūtārī na rūtha rwardīke
nī mucavithia.

īcaba rīa mbere 2023

ISBN: 978-9914-43-260-2

MAŪNDŪ MARĪA MARĪ ĪVUKURĪ RĪRĪ

1. Maũndũ Marĭa Matongoretie
2. Gũcokia Ngatho
3. Mworoto Wa Kithomo Wa Vũrũri
4. Maumĩrĩra Ma Kĩthomo Mĩakarĩ Ya Mbere
5. Maũmĩrĩra Ma Kĩthomo Ma Ithomo
6. Kũmenyithania
7. Gũtũmĩra Īvuku Rĩa Athomi Na Rĩa Gũtongoria Mwarimũ
8. Gũtungata Athomi Marĭa Marĭ Na Mavata Ngũrani

Mworoto Wa Mbere	: Mũciĩ
Mworoto Wa Kaĩri	: Cukuru
Mworoto Wa Kathatu	: Mĩtugo Mĩaro
Mworoto Wa Kana	: Ūgima Wa Mwĩrĩ
Mworoto Wa Gatano	: Mavinda Na Imera

FOREWORD

The Kenya Institute of Curriculum Development (KICD) is mandated to advise the Government of Kenya (GoK) on matters pertaining to curriculum development. One of KICD's specific functions is to develop, review and approve programmes, curricula and curriculum support materials that meet international standards for all levels of education, below the University.

In this context, the GoK adopted the Competency Based Curriculum (CBC) which was conceptualised and developed by KICD whose implementation started in 2019 with the Early Years of Education (Pre-Primary school and Lower Primary). The first cohort of CBC learners are currently at Grade 7 of Juniors School. The CBC vision is to produce engaged, empowered and ethical citizens with emphasis on nurturing every learner's potential. The Curriculum aims at developing seven key competencies through various learning areas at all levels. These include: Communication and collaboration, creativity and imagination, critical thinking and problem solving, citizenship, self-efficacy, learning to learn and digital literacy.

In the CBC, one of the learning areas that has been given prominence in the Early Years of learning is Indigenous Language (**IL**) as an important step in nurturing learners' communication and collaborative skills within their social-cultural contexts as provided for in the Kenyan goals of Education. This effort is also in tandem with the Language in Education Policy which stipulates that the medium of instruction in Early Years Education (EYE) should be the learner's first language. Accordingly, KICD has developed a *Learner's Book* and *Teachers' Guide* for Grade 1 learners in a number of indigenous languages in Kenya. The Learner's books are intended to facilitate systematic learning of listening, speaking, reading and writing skills in the target language. The Teachers Guide should be used alongside the learner's book for and is intended to provide a set of methods, techniques, suggested experiences and resources that will facilitate learning and make it interesting for learners at this level.

On behalf of the KICD Council, Management and Staff, I wish to most sincerely thank everyone who contributed to the writing of this Teacher's

Guide in one way or the other. Indeed, the guide is a testament of your invaluable sacrifice. A lot of appreciation also goes to the Development partners who contributed to the funding of the programme that made the writing and distribution process possible; in particular, the World Bank thorough the Kenya Primary Education Equity in Learning Programme (KPEELP. Ultimately, we are very thankful to the Principal Secretary, State Department for Basic Education and the Cabinet Secretary for Education for their invaluable guidance and support to the Institute.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Charles Ong'ondo', with a horizontal line underneath the name.

Prof Charles Ong'ondo PhD., MBS.
DIRECTOR/ CHIEF EXECUTIVE OFFICER
KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT

ŪVORO WA GŪTONGORIA

Mūtaratara wa kuthomithia nthiomi cia kīndwīre ūvangītwe ūvingie maūndū marīa maredeka kana magwete thīinī wa watho wa Kenya, mīoroto ya vūrūri ya kithomo, vamwe na mīoroto ya gūkūria vūrūri. Watho wa vūrūri wa nthiomi kīthomorī ugīite atī nthiomi cia kīndwīre nīcio cia kūthomithia athomi arīa marambīrīria kūthoma mīaka ya mbere.

Rīthomagwa ta īthomo rīa kwīthomithia rūthiomi mīakarī ya mbere (ngirīndi 1-3), rīkarīkīrīria rīrī īthomo rīmwe rīa gūcagūra kuma ngirīndi 4 na kūthīī mbere. Nīūndu wa ūguo nīkwagīrīre atī athomi mavote kwaranīria na rūthiomi rūrūngīrīru rwa kīndwīre.

Mūtaratara wa kuthoma nthiomi cia kīndwīre worotete kūva athomi wara ūrīa wendekaga, nīūndū wa kūthikīrīria, kwaria, kūthoma na kwandīka. Īvuku rīrī rīa mwarimū rīthondeketwe rītongorie mwarimū ūrīa agūtethereria athomi kūgīa na rūthiomi rūrūngarū na wara wa kwaranīria, ūrīa ūngīmavotithia gūtūmīka mawīrarī ngūrani makonīī nthiomi cia kīndwīre. Rīagīrīrwe nī gūtūmīrwa vamwe na īvuku rīa athomi nīguo rīvingie ūvoro wa kwambīrīria mūtaratara wa īthomo rīa rūthiomi rwa Kīmbeere grade 1.

Ūvoti wa kwandīka īvūkū rīrī rīa mwarimū wonekete kūvītūkīra kīno na kūgwatanīra. Nīngūcokia ngatho nīūndū wa wīra wa ikundi ngūrani vamwe na akūria a mūtarata wa kīthomo nīūndū wa maūndū ma vata marīa mekīte..

Prof Charles Ong'ondo PHD, MBS

DIRECTOR/ CHIEF EXECUTIVE OFFICER

KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT.

KWAMBĪRĪRIA

Īvuku rīrī rīa mwarimū rīa nthiomi cia kīndwīre rīvarīrītwe gūtūmīrwa vamwe na ĩvuku rīa athomi rīa Ngirīndi 1. Kīthomo kīria rīthondekeretwe kigīte mūthomi mbere na kwoguo nī gīa gūtethia mūthomi gīgītūmagīra njīra cia kūthomithia irī na ūgarūrūku tī ta irīa cia tene.

Athomi magatethagīrīrua gwītongoria kīthomori kīoyo na magakoragwa magīka maūndū matongoretue nī ūrīa maneka, manona na manegua.

Maūndū marīa mavange ma gwīkwa mekīrītwe maūndūrī marīa mūthomi ekaga nīguo amenye mūno rūthiomi rūrū rwa Kīmbeere. Kūvītūkīra maūndū mama, rūthiomi nīrūgūkūria ūtūmūri wa ciugo ng’eni ūrīa kwagīrīre na mūvangīre wa ciugo icio nīguo mavatara ma athomi a ngirīndi ĩno mamenyererwe. Mīoroto ya kīthomo gīkī ĩvangītwe nīguo ĩkinyanīrie gūtūmīra gwa ciugo ngēni ūrīa kwagīrīre.

ŪTŪMĪRI WA ĪVUKU RĪA ATHOMI NA RĪRĪ RĪA GŪTONGORIA MWARIMŪ

Īvuku rīa athomi rīa Kīmbeere rīa Ngirīndi 1 rīna mīoroto ĩkumi na ĩrī.

Wa mworoto ūmenyererete ūthomi wa mawara mana ma kūthoma nthiomi, na nīmo:

- i) Kūthikīrīria (kūthikīrīria na kwaranīria)
- ii) Kwaria (twaranīrieni)
- iii) Kūthoma (tūthomeni)
- iv) Kwandīka (twandīkeni)

Mathomo mamenyererete ciugo ng’eni na mūvangīre wa rūthiomi magīkinyagīra mīoroto ĩrīa yendekithītue. Ciīko irīa mūthomi avetwe ivangītwe na njīra ĩkūvota kūmwītūkīria kūgwatanithia kīthomo na mūtūrīre wa wamūthenya. Ciīko cionthe nī iregucana na maūmīrīra mana marīa morotetwe, na ciīko irīa igerekereretue cia kūthoma. Meciria marīa marī vo, nī atī mūthomi akīrīkia Ngirīndi ya Mbere, agakorwa arī na ūvoti wa kwaranīria vere na mūndū wīngī na rūthiomi rwa Kīmbeere.

Kũthikĩrĩria na kwaranĩria

Gĩcunjĩ gĩkĩ kĩvangĩtwe gĩtũme mũthomi agĩe na mwanya mwĩganu wa kũthikĩrĩria na kwaria Kĩmbeere. Kĩrotithĩtie gĩtũma mũthomi agĩe na ũvoti wa kũthikĩrĩria waro. Nĩ waro kũmenya atĩ wa ũrĩa mũthomi emenyeretie kũthikĩrĩria nwaguo agĩcaga na wara wa gũtega matũ waro nĩguo megue ũndũ mũna kũma kũrĩ rwario . Mũvangĩre wa rũthiomi ũretetwe gĩtũmĩra ngáno, makereka na nyĩmbo. Maũndũ mama nĩmo maretete mũcamo ũthomirĩ wa Kĩmbeere. Maundu mama wa rĩngĩ nĩ matũmĩte rũthiomi rũthomeke ũrĩa rũtũmagĩrwa maũndũinĩ ma wa mũthenya.

Twaranĩrieni

Gĩcunjĩrĩ gĩkĩ mũthomi, nĩavĩtũkĩra maũndũ ma kũmũvotithia kwĩyereithia na rwario na gũtamũka ciugo ũrĩa kwagĩrĩre, na nginya kwaria atagũtataĩrĩa. Muthomi nĩ aratethereria gwĩkĩra mũgambo vinya kũrĩa kwagĩrĩre na gũkĩrĩria kana kũgwithia mũgambo ĩndĩ ya kwaria, kũringana na ũrĩa akuga.

Muthomi nũravewa ũndũ mũna wa kũmũvotithia agwete ũrĩa kiugo kĩgeni kĩngĩtũmĩka ũndũrĩ ũcio. Nĩ waro kũmenya ciugo itũmĩkaga kũringana na ũndũ. Indo cia kũthomithia na kũthoma wa vamwe na njĩra cia kũthomithia icarĩtue na gĩtũmi na nirakinyĩrĩria kũgĩa wara wa kwaria ũndũ na kũgwatia kĩrĩa kĩrarĩrĩrua. Gĩcunjĩ gĩkĩ kĩrĩ na mũthako ya gwĩtua, ngáno wana ciugo irĩ na mũgambo ĩvianene. ĩretetwe gũtethia muthomi emenyithie gĩtũmĩra mũvari ya ciugo ivangĩtwe ngũrani kũringana na ũndũ ũrĩa ũrĩ vo.

Tuthomeni

Kũthoma nĩ kũongagĩrĩra mũthomi ciugo njerũ akamenya mũvangĩre wa rũthiomi. Kũthoma na mũgambo nĩ gwĩtĩkĩrie nĩndũ nĩkũvecaga athomi mwanya wa kũgwatanĩra gũtamũka rũthiomi ũndũ ũmwe.

Vuva ũcio athomi nĩmongagĩrĩra kũmenya mũno na kũthoma na ĩvenya. Maũndũ marĩa mandĩke gĩcunjĩrĩ gĩkĩ nĩ makũrũmanĩrĩra na ciũria cia kũthima ũrikĩru wa ũmenyi wa athomi marĩkia kũthoma. Gũgakorwa na ng'ano, makereka na ciugo irĩa irĩ na mũgambo ĩravianana nĩguo mwarimũ athomere athomi ta mũviano wa gũkovia nĩguo makũrie ũvoti wa kũthoma.

Twandīkeni

Gīcunjī gīkī kīvete athomi mwanya wa kwandīka wandīki mūvūthū. Wīra wa kwandīka ūthimīte atī athomi mamenye gūtūmīra ndemwa nene na ndemwa nini, kūthiorania rīrīa maraūmba namba. Kūthondeka mīvari mīvūthū ūrī wīra wa kwīrūta nīguo itūmagīrwe. Mwarimū nīatigīrīre atī athomi nī matongoretue wega mavote kūrūmīrīra mawatho ma kwandīka ciugo na watho wa mwandīkīre. Gīcūnjī gīkī kīrenda athomi maūcūrie mīcoro, maandīke mīvari magītūmagīra ciugo kuma mīcororī iīngī, yambīrīrītīe na maūndū mavūthū nīguo mavote kūmenya kūthoma wega viū.

Īvuku rīa mwarimū rīvecanīte mūtatarata na njīra cia gūkinyīrīria ūrūngīrīru na ūīngī wa kwandīka. Ciugo irīa igūtūmīka kwīruta ciagīrīrwe kūthurwa wega nīguo itethererie kwandīka maūndū ta:

Irīa ikariī ta irī ngūrani na ciūgo iria ciīngī(ai, iia), Namba irīa īkariī ta irathondeka nī ndemwa igīrī ta(O i) mwandīki enda kwandīka (a) kūthondeka ndemwa, kūmīrūnga mbīa ta (d) na Mīkia ta (g). Gūtīgithania ndemwa, gūtīgithania ciugo na gūtūkania ndemwa nene na nini.

Akorwa wīra ūyu nwa ūrutwe ūrīa ūtarīrītue ūvororī wa kūmenyithania, tūkavingia mworoto ūrīa tūthimīte tūkīthomithia nthiomi cia kīndwīre mūtatararāī wa rūvonge rwa kīthomo.

GŪTUNGATA ATHOMI MENA MAVATA NGŪRANI

Angīkorwa kīrathī gīaku nī gītukanītue athomī mena maavata ngūrānī (SNE), tigīrīra atī wanao nī ataranīrie mūvangorī. Atīa?

Kūthikanīrīria

Angīkorwa kwīna athomi marī thīna wa kwīgua, tigīrīra atī īndī cionthe ūgītārīria nīwathīī varīa wa mūthomi arī na ūtigīrīre egua na agwatia ūrīa kūrathīī.

Kwaranīria

Angīkorwa kwīna athomi manyenyaga kīrathirī, tigīrīra atī nīwakorwa nao marī oka nīguo ūtuīrie itūmi cia mathīna mao.

Maūndū mamwe nī mathīna ma mīkarīre na mwarimū nwa arūnge ūndū ūcio na njīra ya mīario ya kūmwikīra vinya.

Athomi engĩ metagĩrĩra kavinda kega karĩa mangĩcokia ciuria waro nĩguo makenie mwarimũ. Vecaga athomi onthe mwanya wa gwĩka ũndũ kĩrathirĩ. Arĩria athomi ũvoro wa kũthekerera mũndũ avĩtia kĩũria kana auga ũndũ ũrĩ nja ya ũvoro.

Ĩkĩra athomi onthe vinya nĩguo marie ũrĩa wĩ meciriari mao gũtarĩ kũverithia arĩa mena meciria ngũrani.

Tuthomeni

Angĩkorwa kũrĩ athomi mena thĩna wa kũthoma kirathirĩ gĩaku, thondeka mũvango wa kũthomithia wa mũthomi arĩ weka na ũgĩe na thaa cia kũmenya ũrĩa thĩna ũcio wĩgana nĩguo umenye kana mũthomi ũcio nwa atetheke arĩ kĩrathirĩ kũ kana nũkwenda gũtwarwa cukuru cia athomi arĩa marĩ mavata ma mwanya.

Angĩkorwa kũrĩ na athomi ũrona ta matakũthoma waro, marete vakuvĩ na rũvaũ. Rĩria ũkũthakithia mĩthako ta ya gũtũmĩra kandi ona atĩ mwandĩko kandĩrĩ wĩna ndemwa nene kwĩgana.

Kwandĩka

Athomi aku nwa marakũria wara wa kĩmeciria. Matethagĩrĩrie rĩria wona ta mararemererwa nĩ kũnyita karamu. Ndũkamaringĩrĩrie atĩ nwanginya manyite karamu na njĩra yaku mwene. Ītĩkagĩria ngũrani cia wa mũndũ cioneke.

Mathomithie kwandĩka gacũnjĩ kanini kanini ũcoke ũmave kavinda karaca ga kwĩruta ũtakũmacukumĩrĩria nĩũndũ wa arĩa ũrona ta marandĩka mĩandĩko mĩcũku.

Thondekera arĩa ũrona mena thĩna mũvango wa kũrutanithia wĩra na aciari ao na magatũmagĩra thaa nyĩngĩ kwĩruta. Vamwe na ũgũo, vecana, ũvoro mũkinyanĩru wĩgĩ maũndu mama:

- Mũvanĩre wa mwana wa Ngirĩndi 1 na maũndũ marĩa wagĩrĩrwe nĩ kũmenya rĩria ũkũmũthomithia na kũthura maũndũ marĩa ũkũthomithia.
- Mĩoroto irĩa mĩrete vamwe na mawara marĩa ũkwenda makũrue.
- ũrĩa ũmũndũ, maũndũ marĩa mareyumĩria, kũvotithia na kũgwatanĩra na aciari wana kũthoma kũvĩtũkĩra mwĩngĩ gũgatonyua ithomorĩ.
- ũrĩa mavata ngũrani na kwĩremwa mangĩmenyererwa kĩrathiri kĩa nthiomi cia kĩndwĩre.

MWOROTO WA MBERE: MŪCIĪ

Ūvoro wa gūtongoria.

Gĩcunjĩ gĩkĩ kĩraria ūvoro wa mūciĩ.

Mũthomi arenderwa amenye :

- Mariĩtwa ma nyamu cia mūciĩ, indo iria itũmagirwa mūciĩ.
- Gũkethania na gũketheka .
- Kũgwatia ũria erwa eke na gwĩka ũgũo
- Kũmenya ndemwa irĩa itũmĩkaga kũthoma na kwandĩka rũthiomi rwa Kĩmbeere.

Indo cia gũtũmĩka kũthoma na kũthomithia:

Kandi irĩ na mbica, mĩcoro ya indo na nyamũ cia mūciĩ.

Ndemwa irĩ mandĩke ĩratathirĩ

Indo iria ingĩoneka cukuru (mavuku, tũramu, rava, gĩtĩ)

Yũmba (yũmba ria ithetu, na yũmba rĩa kũthondekwa)

Mĩgemio.

Mwarimũ nwaongerere indo ciĩngĩ irĩa ingĩoneka cukuru.

Kwĩvarĩria mbere ya kũthomithia

Onania ũria arimũ magĩrĩrwe nĩ kwĩvarĩria mbere ya kũthomithia ūvoro wa mūciĩ.

Nyĩmbo cia ngethi, kandi cia ndemwa, macini cia migambo, kamera.

A. Kũthikanĩrĩria na kwaranĩria

Vecana ũvoro wa maũndũ marĩa mangĩendeka. Mũviano wonanĩtie.

Mwicořĩ wa mworoto, mũthomi nĩwagĩrĩrwe:

- a) Gũtũmĩra ciugo iria ciagĩrĩre cia gũkethania na gũketheka.
- b) Kũmenya gũkethia andũ mavinda ngũrani ma mũthenya.

Ũndũ wa gwĩka wa mbere

Thikĩrĩria rwĩmbo twineni.

Arata etũ nĩnamũkethia mũrĩ aro?

Mũrĩ aro ĩĩ, mũrĩ aro ĩĩ, mũrĩ aro

Nĩtwamũkethia mũrĩ aro.

Mwarimũ aine rwĩmbo rwa ngethi ũrĩa arwĩcĩ na aũrie athomi maine vuva wake.

Mwarimũ aũrie athomi maine magĩtũmagĩra marĩtwa ma athomi arĩa engĩ kĩrathirĩ.
Athomi makethanie makina rwĩmbo rũrũ.

Tarĩria ũrĩa ngethi irĩ cia vata thĩinĩ wa kwaranĩria.

Ũndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Thikĩrĩria na ũkethanie

Ūndũ wa gwĩka wa kathatu

Mũthako wa gwĩtua

Mwarimũ athondeke ũrĩa athomi makũthaka mũthako wa ngethi mavinda ngũrani ma mũthenya. Ta ũũ:

Mwanake agĩkethia ng'ina kĩaũko.

Mwĩritu akĩra ng'ina amame na waro.

Mwanake agĩkethia ũcũwe kĩvwaĩ.

Ngethi	Gũcokia
Ūrĩ mwaro mwaitũ kĩaũko?	Nĩrĩ mwaro kĩaũko
Mama na waro mwaitũ	Nĩ waro
Ūrĩ mwaro cũcũ kĩvwaĩ?	Nĩrĩ mwaro kĩvwaĩ

Ngethi nĩretaga ũvoro wa kũmenyana na kũgĩa na ngwatanĩro thĩini wa gwaka vũrũri.

Ūndũ wa gwĩka wa kana

Thikĩrĩria mwarimũ, cokia ngethi. Mwarimũ akethie athomi na ngethi ngũrani, nao athomi macokie ngethi icio.

Ūndũ wa gwĩka wa gatano

Wĩra wa kwongerera

Ūgĩtethagĩrĩrua nĩ mũciari andĩka njĩra ciĩngi cia gũkethia andũ ngũrani cia kwonania gĩtĩo.

Kũgeria athomi.

- Vecana ciũria cia kũthima wĩra wa kũthikĩrĩria na macokio ta ũũ:
- Va athomi mawĩra ngũrani. Mere mathake mũthako wa gũkethia andũ ngũrani. Mwarimũ akorwe athondekete macokio marĩa magĩrĩre na arorie athomi makĩmatũmĩra. Arorie maũdu mama: Mũkethanĩrie, mũgambo, ngethi irĩa ciagĩrĩre cia mathaa mau ma mũthenya na mũndũ ũrĩa ũrakethua.

B. Twaranĩrieni

Ūndũ wa gwĩka wa mbere

Roria mbica (ĩvukurĩ rĩa athomi)

Ūrona ndũĩ?

- a) Mwarimũ onanie mbica cia indo irĩa ikoragwa mũciĩ ta: gĩkombe, thaani, metha, gĩĩ, mbũri, ngũkũ.
- b) Athomi magwete marĩtwa ma indo irĩa marona mbicarĩ.

Ūndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Mwarimũ athome rũgano.

Tathĩthikĩrĩriani rugano.

Njeru nĩwaramũka.

Njeru nĩwanyua gĩkombe kĩa iria.

Nĩwathambia gĩkombe na thaani.

Ngũkũ yetũ nene.

Thikĩrĩria arĩa engĩ. Īka ũrĩa makwĩra.

Ūndũ wa gwĩka wa kathatũ

Mwarimũ nĩũrie athomi mathake mũthako wa kũũrania cĩũria marĩ aĩrĩ mũndũ erwa eke ūndũ, agaĩtua nĩguo areka.

Mũviano ta ũũ:

Vaata

kĩrathi

Giria

metha

Vinga

mũrango

Vanga

mavuku.

Kinyĩrĩria ūndũ ũyũ.

Onania ũria athomi mamenyaga ũvoro wa kwaranĩria na kũgwatanĩra rĩrĩa mareka mũthako ũyũ.

Kũthima wĩra

Tũgĩtũmĩra kandi ciandĩkĩtwe ciĩko

Mwarimũ atũmĩre gĩkavũ.

Mũthomi oce kandi na eeke ũria yugĩte. Kana gwĩtũa nũreka ũgũo.

ANDĨKA ĪVUKURĨ	ĨTHAMBE METHO
MIRA NA GĨTAMBAAA	ĨKARA NTHĨ

C.Tũthomeni

Ũndũ wa gwĩka wa mbere

Mwarimũ nĩaũrie athomi magwatanie indo inya cia mũciĩ. Indo icio cioneke ta itangĩgucana nwa atĩ athomi mauge ũrĩa indo icio ciĩgucanaga. Ta ũũ:

Gĩciko..... Thaani (mbũri, mbaka, thaani)

Mbũri..... Mbaka (thaani, gĩciko, mbaka)

Athomi mavewe wĩra makĩria wa kwarĩrĩria ũvoro wa mũciĩ. Ta ũũ: (Nĩ indo irĩkũ ikoragwa mũciĩ? Ũndũ ũyũ nwa wikwe na gwĩciiria ũrĩa mũciĩ kũvana).

Athomi mathake mũthako wa gwoca karatathi gĩkavũri na mauge kĩrĩa marona.

Ũndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Ĩthĩrwa wĩna kandi cia mbica cia gũcorwa, mbica cia ngathĩti, kandi 4-6. Ikĩonanagia nyamũ cia mũciĩ nao athomi mauge ũrĩa ciĩtagwa.

Ũndũ wa gwĩka wa kathatũ: Wĩra wa kũrutĩra mũciĩ

Mwarimũ nĩ athĩrĩre athomi ũrĩa mangĩgwatanĩra na andũ mũciĩ kũmenya indo cia mũciĩ makĩria.

D. Twandĩkeni

Ũndũ wa gwĩka wa mbere:

Mbere ya kwandĩka

- ũria athomi marorie mĩgambithia mavukurĩ mao.
- Mwarimũ onie athomi kwandĩka ndemwa icio rĩerariĩ.
- Athomi mandĩke ndemwa rĩerariĩ.

Ũndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

- Onia athomi kũmba ndemwa icio makĩvũthagĩra yũmba.

Ũndũ wa gwĩka wa kathatũ

Onia athomi kwandĩka ĩvukurĩ rĩa mwandĩko. Tigĩrĩa nĩmandĩka waro.

Kinyĩrĩria maũndũ marĩa mareyumĩria na mamenye kwaranĩria na gũkinyanĩra na njĩra mbaro.

Ũndũ wa gwĩka wa kana

Gemia ndemwa

Vecana ndemwo mandĩke maratathirĩ nĩguo athomi maigemie marĩ aĩrĩ.

Kinyĩrĩria ũvoro wa kwĩruta mũno: kwaranĩria na kũgwatanĩra.

Ūndŭ wa gwīka wa Gatano

Vecana ĩratathi rīa mīcoro rīna ndemwa cionthe cia kwandīka a – y na irī ndigĩrīre mīanya. Ta ūũ:

A, b __ d, e __ __ i __ j __ m __ o __ t __ Ū, v __ y

Ūndŭ wa gwīka wa gatandatŭ

Kūringanithia ndemwa. Mwarimŭ avecane ĩratathi rīa mīcoro ĩrī na ndemwa ĩkŭmi iria nini na iria nene na aŭrie athomi macore mīkurunda ya kŭgwatania irīa ivanene.

A	f
B	a
C	c
D	b
E	d
F	e

MWOROTO WA KAİRĪ: CUKURU YETU

Kūmenyithania

Cukuru yetu nĩ mworoto ūmwe ūrĩ thiĩnĩ wa ĩvuku rĩa athomi rĩa mbere.

Mūtaratara wa mathomo :

Maũndũ ma kũthoma magaanĩtue maita mana wata ūrĩa kũonanĩtue mūvangorĩ.
Namo nĩ:

Kũthikanĩrĩria na kwaranĩria

Twaranĩrieni

Tũthomeni

Twandĩkeni

Wa ĩthomo rĩrĩa irute kuma kwĩ mworoto rĩrorotete gũtethia mũthomi agĩika ciĩko irĩa cionanĩtue tũcunjĩrĩ nĩguo amenye kũthikĩrĩria, kwaria, kũthoma na kwandĩka na njĩra ĩrĩa yo.

Gĩkĩ nĩkĩo kĩonereria gĩa gũtethia mwarimũ athomithie wa gacunji wega.

A. Kũthikanĩrĩria na kwaranĩria

- Kandi
- Gikavu
- Thimũ kana kamera
- Mbica

Igeranio irĩa ngerekere:

- Mūvango wa kũroria athomi makĩruta wĩra na ikundi.
- Mūtaratara wa macokio nwa ūtũmĩke kũmenya kana athomi nĩ maramenya kũnyitanithia ndemwa ithondeke kiugo na gũtigithania ciugo itũike ndemwa.

Ūndū wa gwīka wa mbere

Mbere ya kūthikīrīria

Gicunjī gīkī kīandīkītwe gītwonie kūgwatania ndemwa igīrī na mūgambo wacio. Ciugo irīa ithūrītwe nī irīa iranyitanīra na īvuku rīa athomi na ciambīrīrītīe na ciugo cia ndemwa igīrī igīrī. Ciugo icio ikonīī mworoto mūnene ‘cukuru yetu’.

Ūria athomi marorie mīcoro irīa īvecanītwe īvukurī riao. Tiga marīrīrie marī aīrī kīrīa kīonanie mīcorori īo. Tigīrīra ati athomi onthe nīmaruta wīra ūcio nīguo monanie kwaranīria na kūgwatanīra wīra wa kaīrī.

Ūndū wa gwīka wa kaīrī

Wīra ūyū nīwakūrutwa ni andū aīrī. Nūgūtethereria kūthondeka ūvoro wa vata wa kwaranīria na kūgwatanīra ta mūcingi mūkindīru.

Tethereria athomi kūthomanīra ūria kwandīkītwe mīcororī magīcenjanagia wa kavora nīguo magīe na ūndū ūcio wa gūtīfana na umithio.

Ūndū wa gwīka wa kathatu

Wīra ūyū wanaguo ūrutwe ni athomi marī aīrī. Mwarimū akīmatongoragia na kūmatethereria.

Tethereria athomi kūgwatania ciugo magītūmagīra ndemwa irīa irī ndari ya mīcoro irīa īvanene. Ūguo nī kuga atī irīa irī mīcororī ya kīthiūrurū nīyo īkūthondeka kiugo. Nwagwo irīa irī ndarī ya turayango na cikweya. Athomi nīmagīrīrwe gwītīkīrūa kūthoma ūmwe kwa ūmwe magītīkanagīrīria. Nīmagīrīrwe nī kūrekwa marutane mavītia na gītīo kwī mūndū na ūria wīngi. Wīra ūyū wagīrīrwe nī gūtethereria athomi kūgwatanithia mīgambo itwīke ciugo.

Tethereria athomi iana kūgwatania ciugo ūria kwagīrīre.

Athomi nīmagīrīrwe gwītīkīrūa mathome ciugo icio ngwatanithie kana icūnjī irīa iragwatanua ta ūrīa kwagīrīre.

(Kinyīrīria atī) Tiga wona atī athomi nīmavecana mwanya nīguo onthe mamenya kūthoma.

Ūndū wa gwīka wa kana

a) Mwalimū athomere athomi mītamūkīre

b) Mwalimū aūrie athomi maitomanīre

B. Twaranirieni

Indo cia kūthoma irīa mbathanīrīre

- Kandi kumana na indo irīa ironeka vakuvī
- Gīkavu gīa ciugo
- Macini cia mbica na mīgambo
- Mbica

Kīgeranio kīrīa kīgerekererie

- Ciūria cia kanua
- Athomi magītethagua kūrania o ene
- Kwiga mūthithu wa macokio ma athomi magītethagīrīrua.
- Nwa ūtūmīre igeranio irīa mbecane mūtaratararī ūyū kana ūtunge ciūria ciaku mwene ūkiroragia ndūkaume nja ya wīra ūria mūthomithanie.

Ūndū wa gwīka wa mbere

Wīra ūyū wagīrīrwe nī kūrutwa nī athomi aīrī. Matethererie kūarīrīria njīra irīa ivecanītwe nī arimū taū:

Īkara nthī, ‘vuta rūvaū’, ‘thī kīrathirī’.

Athomi nīmagīrīrīwe nī gūtongorua kwarīrīria itūmi cia kwathīkīra arimū. Va athomi kavinda ga kwaranīria nawe ūrorie kana nīmaramenya ūvoro wa gwīciria na kūmenya, ūrūmwe wa vūrūri na thayū.

Ūndū wa gwīka wa kaīrī

Ira athomi marorie mbica iria irī īvukurī rīao.

Maūrie mwarimū arera Njerū atīa? (oca karamu gaka). Tethereria athomi gūcokia wega.

Tethereria athomi kuuga gītumi kia Njerũ kwathĩkĩra mwarimũ ta: kwonania gĩtĩo.

Ūndũ wa gwĩka wa kathatu

Nĩwega kũthondeka wĩra mũvũthũ kũrĩ athomi ta ũũ:

Kethia mũrata, vuta rũvaũ, ũka ava, vinga mũrango, oca karamu, onereria athomi na ũkinyĩrĩrie ũvoro wa ũrũngarũ na gũcaria kĩvonia thĩna.

Ūndũ wa gwĩka wa kana

Athomi nĩmarorie mbica irĩa irĩ ĩvukurĩ rĩao rĩa kũthoma

Magĩrĩrwe nĩ gũtethererua kũthura ciugo irĩa ironania “kwathananĩrĩra” ta ũũ:

Ūka ava, oca karamu

Nĩmere arata ao ũguo

Tethereria athomi mavote kwĩrana ũrĩa magwĩka wa mũndũ na mũrata wake. Roria wa mũthomi nĩweka ũrĩa erwa eke.

C.Tuthomeni

Indo cia kũthoma irĩa ngerekere:

- Kandi cia kwonania
- Gĩkavu gĩa ciugo
- Macini cia gwoca mbica na mĩgambo
- Mbica

Kĩgeranio kĩrĩa kĩathanĩrĩre

- Kĩthimi gĩa kũthima athomi rĩrĩa marathoma
- Kĩthimi gĩa kwonania varĩa ũndũ ũkinyĩte

Wĩra ũyũ wagĩrĩrwe nĩ kũrutwa nĩ athomi mavangĩtwe na ikundi. Mwarimũ agĩrĩrwe nĩ kwonia athomi kũroria mbica ĩvukurĩ rĩa kũthoma nĩguo magwete mĩtamũkĩre ĩrĩa ĩrĩ ciugorĩ icio ta ũũ:

kĩ-va-ro

ka-ra-mu

nge-nge-re

mũ-vi-ra

th-aa-ni

Ūndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Wĩrarĩ ũyũ, athomi magĩrĩrwe nĩ kwonua ũrĩa makũgweta mĩtamũkĩre ya ciugo iria mbecane matakũthoma ciugo.

Ūria athomi mathome, mathikĩrĩrie na ũmarũnge ta ũria kwagĩrĩre.

Ūndũ wa gwĩka wa kathatu

Athomi ni mavangwe marĩ aĩrĩ, nĩũndũ wa kũvarĩria wĩra ũyũ.

Onia athomi kũgweta indo irĩa ikoragwa cukuru.

Andĩka ciugo icio rũvaurĩ na ũve athomi kavinda ga kũithoma.

Athomi onthe magĩrĩrwe nĩ gũkovia wira ucio mavukurĩ mao ma kwandĩka.

Ūndũ wa gwĩka wa kana

Wĩra ũyũ wĩna kaũndũ gakoniĩ gũtethua ni aciari. Ūria athomi makathomere aciari na arata ciugo irĩa mandikĩte. Wagĩrĩrwe kũmenyerera aciari matikone takwa marathĩnua. Athomi nĩ matarwe waro.

D. Twandĩkeni

Indo irĩa mbathanĩrĩre

- Kandi cia kwonanua
- Gĩkavũ gĩa ciugo
- Macini ta thimũ na kamera
- Mbica

Kigeranio gĩa kuthima umenyo

- Athomi nĩ magĩrĩrwe nĩ kwĩmenyeria kwandĩka mwandĩko mwaro na

mekĩre mĩviano ĩrĩa mĩaro mũno mũthithũri wao.

- Kĩthimi gia kwonania arĩa maramenya gũcũria ciugo wega kana kũthoma mĩbari ũria kwagĩrĩre.

Ūndũ wa gwĩka wa mbere

Mwarimũ atethererie athomi kũgweta indo ciĩngĩ cia cukuru agĩtũmagĩra mbica irĩa mbecane na kũmaũria ciũria ta ũũ:

Taroria mbica ino

Nĩ ndũĩ ũrona?

Ĩra mũrata waku.

Ūndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Wĩra ũyũ nĩ wa gũtethereria athomi maĩmenyerie kwandĩka mwandĩko mwaro na njara rĩerarĩ mbere ya kwandĩka na wara ũcio ĩvukurĩ na karamu.

Onia athomi kwandĩka ũrĩa kwagĩrĩre. Menyerera ndũkathiĩke athomi rĩrĩa maraandĩka rĩerarĩ.

Marĩkĩa kwandĩka rĩerarĩ monie kwandĩka ciugo wa icio mavukurĩ mao.

Ūndũ wa gwĩka wa kathatu

Onia athomi gũcũria mĩanya mũvarirĩ ta ũrĩa kwagĩrĩre nĩguo mathondeke ciugo ino (Ĩvukurĩ rĩa athomi).

Ūndũ wa gwĩka wa kana

Wĩrarĩ ũyũ, thoma mĩvari ĩno mĩvecane maita maĩrĩ ũcoke wĩre athomi mandĩke mĩvari io mavukurĩ mao:

Vinga mũrango.

Metha na gĩtĩ.

Vũra ngengere.

Thaka kĩvarorĩ. Tigĩrĩa atĩ athomi nĩmandĩka mĩvari ĩo ũrĩa kwagĩrĩre, na mwandĩko mũrũngarũ, mwaro na ũkũthomeka.

Tongoria athomi gwĩka ũguo.

MWOROTO WA KATHATŪ : MĪTUGO MĪARO

Ūvoro wa gūtongoria

Thĩini wa mworoto wa mĩtugo mĩaro, athomi nĩmakũvĩtũkĩra mawĩra mengĩ icunjĩrĩ cia: kũthikanĩrĩria na kwaranĩria, twaranĩrieni, tũthomeni na twandĩkeni. Mathomo mavangĩtwe marĩ ma andũ aĩri aĩri, kana na ikundi nake mwarimũ akĩmatethagĩra na akĩmonagia njĩra.

A. Kuthikanĩrĩria na kwaranĩria

Indo cia kũthomithia na kũthoma irĩa igerekereretue

- Gĩkavũ gĩa ciugo
- Andũ mena ũmenyo wa mwanya.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

- Ciũria cia gũcokia athomi marĩkia kũthoma rũgano.
- Mũvango wa maũndũ ũrĩa athomi marathoma magĩcokera rũgano.
- Mũndũ wĩna ũmenyo wa mwanya.

Ūndũ wa gwĩka wa mbere

Thoma rũgano rwa mĩtugo mĩaro. Īta mũgeni wa gĩtĩo athome rũgano. Īra athomi mathikĩrĩrie waro na macokie ciũria cia rũgano rũu.

Ūndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Oca na kameme rũgano rwa mĩtugo mĩaro. Thakĩra athomi rũgano rũu. Mwarimũ nwa avecane rũgano rũu kana mũgeni wa gĩtĩo. Tongoria mũthomi athikĩrĩrie rũgano waro na arũcokere. Gwĩka ũndũ ũyũ nĩgũgũtũma athomi magĩe na ũmenyo wa indo cia tekinoronjĩ ta ũkinyanĩru wa vata.

B. Twaranĩrieni

Indo cia kũthoma nacio:

- Gĩkavũ gĩa ciugo.
- Īvuku rĩa athomi rĩa kũroria ciugo ng'eni.
- Mavuku ma ng'ano magũtũmĩra gũcaria ciugo.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

- Mũthithũ wa kwiga makereka marĩa mauge, ciugo irĩa nthure kana mbica mavinda ma kũruta mawĩra ngũrani.
- Ciũria irĩa ciũrĩtue ĩndĩ ya makereka.

Ūndũ wa gwĩka wa mbere

Tethereria mũthomi kuga ikereka rĩrĩa rĩrĩ ĩvukurĩ rĩa athomi. Mere mauge ĩkereka rĩrauga atia. Matethia kũmenya ciugo iria itũmĩrĩtwe cia mũtugo mũaro ta; nĩwetĩkĩrua, thĩĩ na waro, nĩwega, mbĩtĩkĩria, nyovera. Na ũndũ ta kwĩnamĩrĩa ũgĩkethia andũ.

Ūndũ wa gwika wa kaĩrĩ

Va athomi wĩra ta Mbũya na Nyaga na umere mathake mũthako ũria wĩ ivukurĩ rĩa athomi. Nwa ũmave wĩra mbere nĩguo mavote kwĩvarĩria. Kũvĩtũkĩra mũthako ũyũ, athomi nĩmakũvota kũgĩa na ũmĩrĩru na makagĩa na ngwatanĩro. Īra athomi macarie ciugo cia mũtugo mũaro ta; mbĩtĩkĩria, wenda, nyovera, nĩwega na nĩwetĩkĩrua. Reke athomi mauge ciugo ciĩngi cia mũtugo mũaro. Ūguo nĩũkũmatethia gwĩciria na kũmenya gũcaria kĩvonía kĩa mathĩna.

Ūndũ wa gwĩka wa kathatũ

Gayania kĩrathi thĩini wa ikundi. Gĩa na gĩkavu gĩa ciugo cia mũtugo mũaro ta; nĩwetĩkĩrua, nĩwega, wenda, mbĩtĩkĩria na ciĩngĩ. Gĩkundi kĩmwe nĩgĩoce ciugo na kĩonie kĩrĩa kĩngĩ nakĩo kũ kĩngĩ gĩtunge mũvari. Reke athomi onthe marute wĩra ũyũ. Mũthako ũyũ nĩũgũtethia athomi mavote kũgĩa na ũgi wa ũkinyanĩru wa ũmbi na gwĩcirĩria wana kwaranĩria na kũruta wĩra vamwe thĩini wa gĩkundi. Ūguo nĩũgũtũma athomi magie na thayũ, wendo na ũrũmwe me vamwe.

C. Tũthomeni

Indo cia kũthoma nacio

- Nyĩmbo cia kĩndwĩre.
- Īvuku rĩa athomi rĩa ciugo ng'eni.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

- Mandĩko ma ũria mũthomi agĩrĩrwe nĩgũkorũa akĩmenya.
- Mũvangĩre wa kĩa mwarimũ akũroria thĩini wa ũria mũthomi akũruta wĩa ta wa kũthoma na kwina.

Ūndũ wa gwĩka wa mbere

Wĩa wa andũ aĩrĩ.

Ĩra mũthomi aroria mbica iria mbecane thĩini wa ĩvuku rĩa athomi. Maũrie nĩ ndũĩ marona, reke mathome wa mũndũ ĩvinda rĩake. Thikĩrĩria makĩthoma wa mũndũ ĩvinda rĩake na magĩtongoranagia.

Wĩa ũyũ nĩgũtũma arutwa mafiane wa mũndũ na ũria wĩngĩ.

Ūndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Vecana mũviano wa rwĩmbo rwa mĩtugo miaro rwa Kĩmbeere. ĩra athomi marwine. ĩra athomi magwete ciugo irĩa iragweta mĩtugo mĩaro thĩini wa rwĩmbo. Andĩka ciugo icio na ureke athomi maithome. Thikĩrĩria makĩthoma na ũmatethererie. Gũkũ nĩgũgũtethia mũthomi kũgĩa na ũkinyanĩru wa gwĩcĩria na gũcaria kĩvonia kĩa thina.

D. Twandĩkeni

Indo irĩa ingĩendekana cia kũthomithia

Mbica ya ciugo mandĩke waro.

- a) Wenda vĩa ngenere.
- b) Mbĩtikĩria nyume nja.
- c) Nyovera nĩnacererwa.
- d) Mwarimũ amba karamu mbugire niwaro.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

- Ũria ciũria cia gũcokia nĩguo ũmenye ũrĩa mũthomi arathoma mĩgambithia.
- Thondeka mũvangĩre wa maũndũ marĩa mũthomi angĩvota kwandĩka na kũthoma ma mũtugo mĩaro ũgĩkagĩra ũtiganu.
- Tũmira ciugo cia mũtugo mĩaro gũtungu mĩvari mĩkuvĩ.

Ũndũ wa gwĩka wa mbere

Thomera athomi ciugo ino nĩguo mandĩke. Thoma wa kiugo maita maĩrĩ. Ona wa mũthomi nĩwandĩka kiugo kũu waro na ndemwa na ũtiganu ũrĩa mwaro.

Nĩwega, mbĩtĩkĩria, nyovera, nĩnagwĩtĩkĩria, ũũi.

Ũndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Tethia mũthomi gwĩcũria mĩanya wega agĩtũmagĩra ciugo cia mũtugo mĩaro icio mbecane. Roria mĩvari yao na ũmatethererie ũria kwagĩrĩre.

Ũndũ wa gwĩka wa kathatũ

Tethereria athomi kwandĩka mĩvari ĩyo mĩvecane.

MWOROTO WA KANA: ŪGIMA WA MWIRĪ

Ūvoro wa gūtongoria

Īthomo rĭrĭ rĭrarĭrĭria ūtheru wa mwĭrĭ, ūkĭthomithua rŭthiomirĭ rwa Kĭmbeere.

Athomi makonagua ūtheru kŭvitŭkĭra nyĭmbo na makereka ma gŭtungwa. Makathomaga mĭtamŭkĭre ya ciugo wa vamwe na gŭtungwa mĭvari mĭkuvĭ ya kwaria, rĭrĭa makŭthoma ĭthomo rĭa kwaranĭria. Mĭvari ya gŭtungwa ĭkaaragia ūvoro wa ūtheru. Īthomo rĭrĭ rĭkaguŭrĭria athomi kŭthomaga tŭmaŭndŭ tŭkuvĭ twa ūtheru wa mŭndŭ we mwene.

Īthomo rĭa wandĭki narĭo rĭgatŭma mŭthomi ethĭrwe arĭ na ūvoti wa kwandĭka ciugo ikoniĭ ūtheru na gŭitŭmĭra kwandĭka mĭvari.

Mevarĭria mbere ya kŭthomithia na kŭthoma.

Indo cia gŭtŭmĭra kŭthomithia

Niwega mwarimŭ evarĭrie na indo ta ino mandĭke:

- Thavuni
- Manjĭ
- Kagoce ga kŭrenga ngŭnyŭ
- Gĭcanŭri
- Mŭkinyĭ

Mwarimŭ nĭwagĭrĭrwe nĭ gŭcora micoro ya ciana na andŭ agima makĭĭtheria.

Nĭ wega kŭmenya varĭa ĭthomo rĭkethirwa rĭrĭ.

Nwa rĭthomerwe kĭrathirĭ, kĭvarorĭ wana kana vakuvĭ na riko ria cukuru.

Kŭthoma gwa ciana iria itŭŭraga na mavata ngŭrani

Athomi onthe nĭ magĭrĭrwe nĭ kŭthoma ūtheru wana nginya arĭa marĭ na mavata ngŭrani. Magĭrĭrwe mathome kŭringana na ūvoti wao. Iga athomi arĭa matonaga kŭraca vandŭ mangĭona indo iria ūronanua. Geria mŭno ūtŭmagĭre njĭra ciĭngi tiga kwona rĭrĭa ūkŭthomithia.

Njira icio ni ta kugwata, kuthikiriria, kunungira, ana kana gucama. Ithomoriri riri rira utheru, geria wonie athomi arira mategucaga waro uria magwika vandu va kumeera. Ririra ukwaria, maige onthe vandu mangigua, na warie na mugambo ukwiguika.

Tethereria athomi ta acio gwikira twongereri miganbo twa matu.

Mithomithirie yaku yagirirwe igune wa mundu uri kirathiri kiu ana ethirwa ari na ivataro rira muthemba uriku.

A. Kuthikaniriria na kwania

Indo iria igerekeretue cia kuthomithia na kuthoma nacio.

Indo mene

Gicanuri kia njuiri, mukinyi wa magego, ndawa ya gwikinya magego, rangi ya iratu, gitambaa kia mamira.

Micoro

Mbica ikionania utheru urira mundu angiga naguo.

Turatathi twa ciugo: wa karatathi na kiugo kia utheru.

Undu wa gwika wa mbere

Kwina rwimbo.

Tethereria athomi kwina rwimbo ruu rwanike mavukuri mao. Nwa utunge mwinire wa rwimbo ruu.

Tethereria athomi gwika ciiko kumana na rwimbo, ta gukinya magego na gicanura njuiri.

Geria wone athomi nimoca miganbo ya rwimbo na thimu kana na kinu wa kionthe kingigwata miganbo.

Mere mainithagie rwimbo ruu magitumagira kigwati miganbo kiu matumirite.

Ino ni njira ya gukuria uthomi wa kiru. Ira athomi makainire aciari ao rwimbo ruu. Ucio ni undu wa gutuma aciari magie na wendo wa kugwatanira na maundu ma kithomo na magie na vinya wa kumenya urira kirathi. Rwimbo ruu nwarutume athomi mathome kuma kuri andu arira engi, na andu acio mathome kuma kurio. Niko mwarimu agirirwe aurie athomi makainire arata na andu arira engi rwimbo ruu.

Ūndū wa gwīka wa kaĩrĩ

Thomera athomi ĩkereka rĩrĩ na mūgambo mwaro.

Mavange na ikundi nĩguo maciokie ciũria kuma ĩkerekarĩ rĩrĩ.

Magĩrĩrwe nĩ gũtũmĩra ciugo kuma ĩkerekarĩ magĩcokia ciũria cia mwarimũ.

Ciugo icio nĩ ta ino:

- Gũkiinya magego
- Kũthambia njara
- Gĩtambaa

Wara ũrĩa wagĩrĩrwe nĩ ũkorwe ĩthomorĩ rĩrĩ nĩ:

- Kũthikĩrĩria ki!
- Gwikara nthi waro.
- Gũcokia ciũria waro.

Mĩtugo ya gũkũra nayo nĩ ta ĩno

- Gũtĩa andũ arĩa engĩ ta ũrĩa athomi maratĩa andũ ma gĩkundi kĩa,
- Maũndũ marĩa mareyumĩria mangĩthomithua nĩ ĩkereka rĩrĩ rĩa ũgima wa mwĩrĩ.

Ūndū wa gwīka wa kathatũ

Tethereria athomi kũroria mbica na kũgweta ciĩko irĩa monanie.

Mwarimũ auga kaũndũ karĩ na gĩĩko, athomi nao magacokera. Mĩvari ya gũciokerwa nĩ ta ĩno:

- Wakere nĩũrekinya magego.
- Njirũ nũravũra nguo.
- Njogu nĩũracanũra njuĩrĩ.

Athomi nĩ macarie mĩvari ĩngĩ ya ciĩko mamĩgwete wa ta ĩno mĩvecane.

Athomi ma rika rĩrĩ nwa maremwe gũtamũka ciugo imwe waro. Geria njĩra ngũrani cia kũthomithia mĩtamũkĩre. Nĩwaro kũmakiragĩrĩria wona makĩremwa kũthoma na

kwaria. Athomi arĩa marĩ na mathĩna ma kwaria mamenyekaga rikarĩ rĩrĩ. Nĩwaro kũmamenya na kũmacarĩria njĩra cia gũtetheka nacio.

Wendo nĩ ũgũkũrua athomirĩ ĩndĩ ĩrĩa mararanĩria na mageka maũndũ vamwe. Athomi arĩa marĩ na thĩna ya rũario rĩrĩa magũtethua nĩ acio engĩ, ĩyo nĩ njĩra mbaro ya gũkũria wendo.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

Ũthomi nwa ũthimwe nĩ mwarimũ agĩtũmagĩra mũrava wa kwonania kĩrĩa mũthomi angĩka na kĩrĩa atangĩka.

Mũrava ta ũyũ wĩthagĩrwa ũri na icunjĩ ta ĩno:

Maũndũ ma ũtongoria

Rĩĩtwa rĩa cukuru _____

Mwarimũ _____

Ngirendi _____

Ĩthomo _____

Mworoto _____

Kĩthomo _____

Tarĩki _____

Mĩvari kũthiĩ ĩgũrũ yumĩte nthĩ

Ino ĩthagĩrwa ĩrĩ na maũndũ ta mama:

- Ũũgĩ ũria ũkũthimwa.
- Wara ũria ũkũthimwa.
- Ũmũndũ ũria ũkũthimwa.

Thĩini wa maũndũ mama kwĩthagĩrwa na tũthandũku tũnini “ĩĩ” kana “ĩka”.

Mĩvari ya kuma ũmotho kũthiĩ ũrĩo:

Mĩvari ĩno ĩthagĩrwa na mariĩtwa ma athomi.

Ngerekano

Maũndũ ma ũtongoria.

Cukuru: Kĩambeere
Mwarimũ : Ngarĩ wa Ileri
Ngirĩndi : 1
Ĩthomo : Kĩambeere
Mworoto : Ũgima wa Mwĩrĩ
Kĩthomo: Kũthikĩrĩria na Kwaranĩria
Tariki : 23/6/2023
Wĩra : Kũroria mbica na gwĩka gĩko kĩrĩa kĩonanie

UGĨ			WARA		ŨMŪŨNDŪ	
NWA AVOTE KŪTHOMA GĨKO KĨRĨA KĨANDĨKE			NWA AVOTE GWĨ- KA GĨKO TA KĨRĨA KĨANDĨKE		NWA AVOTE GŪTETHIA ANDŪ ENGĨ GWĨKA GĨKO TA KĨRĨA KĨANDĨKE	
NAME	Ĩĩ	ĨKA	Ĩĩ	ĨKA	Ĩĩ	ĨKA
NDARU J						
MUKONO M						
MBITI M						
NJIRU N						
IROVO R						
IGOKI H						

Ciĩko ciĩngi nwa icarue rĩerarĩ ũgĩtũmĩra thimũ kana kombyuta ũgĩtũmĩra nthitho ithondeketwe kana ivecanĩtwe ya kũvegeca rĩera rĩa nthi yonthe.

B. Twaranĩrieni

Indo iria ĩgerekeretue ĩtũmĩrwe kũthomithia na kũthoma:

Indo mene nĩ:

Gĩcanũri kia njũĩrĩ, mũkinyĩ wa magego, ndawa ya gwĩkinya magego, rangi ya iratũ, gĩtambaa kĩa mamira kivati.

Mĩcoro

Mbica ikĩonania ũtheru ũrĩa mũndũ agĩrĩrwe kũgĩa nguo.

Tũratathi twa ciugo

Wa karatathi kethirwe na kiugo kĩa ũtheru

Ũndũ wa gwĩka wa mbere

Mwarimũ onanie indo irĩa tũtũmagĩra nĩ ũndũ wa ũtheru.

Athomi nĩ mere mwarimũ kĩrĩa mona na ũrĩa gĩtũmĩkaga. Geria wone athomi nĩ mararia o ene.

Ũndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Mwarimũ onie athomi mbica ya kamwana katheru. Athomi nĩmarie ũvoro wa kamwana gaka ta ũũ:

- Nĩ gekĩrĩte iratũ.
- Nĩ kavũrĩte nguo vathi.
- Kamwana kau ni katheru mũno.

Tũma ciana ciende kũthera ta kamwana gaka ke mbicarĩ.

Tiga marie o ene ũrĩa mathoma kuma kũri mbica ino ikundirĩ ciao.

Marĩkia wa gĩkundi nĩkĩvecane rivoti ũrĩa kĩathoma.

Ũndũ wa gwĩka wa kathatũ

Rwimbo

Ĩnĩra athomi rwĩmbo rwa ũtheru. Monie kwina nginya marũmenye. Ciĩko irĩa irĩ

rwĩmborĩ rũrũ nĩ ciĩkwe.

Athomi nwa macenje ciĩko wa makinaga rwĩmbo rũrũ. Caria ũmenye athomi arĩa magũtamũka ciugo waro na arĩa mataravota. Nĩwaro wonie athomi kũrĩa mũndũ atwaraga mũgambo nthĩ kana ĩgũrũ rĩrĩa akwina. Tiga athomi maine mevotorete, nĩguo ũkinyanĩru wa mũndũ gwĩĩtĩkĩra ũkũre. Kinyĩrĩria kwĩ athomi umithio wa ũtheru. Ũvoti wa kwĩgaĩrwa anaguo nĩ ũkinyĩrirue, athomi makĩvewa mawĩra marũgamĩrĩre.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

Athomi nĩ maũrue gũtũmĩra ciugo irĩa mathomete. Nwa matũmĩre ciugo icio kwandĩka mĩvari ĩrĩ na gĩtũmi.

C. Tũthomeni

Indo irĩa igerekeretue itũmirwe kũthomithia na kũthoma.

Indo mene

Gĩcanũri, mũkinyĩ, ndawa ya gũkinya magego, rangi ya iratũ, gĩtambaa kĩa mamira.

Mĩcoro

Mbica ikĩonania ũtheru wa mũndũ, tũratathi twa ciugo.

Ũndũ wa gwika wa mbere

Kũthoma mbica

Ũria athomi marorie mbica na mauge ũvoro ũrĩa mwonanie ta ũũ:

- Mbica ya mbere: Muthomi akĩrenga ngũnyũ na kagoce ga kũrenga ngũnyũ.
- Mbica ya kaĩrĩ: Mũthomi akĩthamba njara agĩtethagĩrĩrua nĩ mũciari.

Ũkinyanĩru wa kwanirĩa na kũgwatanĩra nĩũkwongerereka athomi makĩarĩria mbica ino marĩ aĩrĩ.

Ũndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Kũthoma ng'ano

Tethereria athomi kũthoma ng'ano igĩrĩ irĩ ïvukurĩ rĩa athomi.

Ūria macokie ciũria ta ũũ:

Kĩũria

Gĩko kĩa ngũnyũ gĩtũmaga

Ngũnyũ irĩ na gĩko

Rũgano rũmwe nĩ rwa Īrima

Īrima mareka atĩa?

Macokio

Tũrware

Tĩ mbaro

Na ng'ina

Kwĩthambia njara

Tiga athomi mathome ng'ano ino waro. Maũrie ciũria magĩciokagia nao matunge ciao maũrie ikundirĩ ciao.

Ūkinyanĩru wa kwaranĩria na kũgwatanĩra, anaguo ũmũndũ wa kwendana nĩ waro woneke athomi makĩthoma ng'ano na makĩũranagia ciũria.

Ũndũ wa gwĩka wa kathatũ

Ithomo rĩrĩ nĩ rĩa kũthima kĩrĩa athomi magwatĩte mworotorĩ ũyũ. Nĩ magĩrĩrwe macokie ciũria ta ino:

Ūcuria mianya

a) Mũ __ nyi

b) Thavu __

c) Kũth _ r _

d) Gĩ __ nũri

Gũcokia

Mũkinyi

Thavuni

Kũthera

Gĩcanuri

Andĩka mĩtugo na ũtheru ũrĩa wonanĩtue

Kũroria mbica(ïvukuri rĩa athomi)

1)

2)

3)

Gũcokia

Kwĩthambia ũthiũ

Gwĩkinya magego

Gwĩcanũra njuĩrĩ

4) Kũmira na gĩtambaa

Athomi nĩ matũmĩre ciĩko icio rwariorĩ rwao.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

Ithomo rĩrĩ nwa rĩthimwe gũtũmĩra.

1. Ciũria mandĩke.
2. Ciũria itarĩ mandĩke.

Mũrava ũrĩ na wara ũrĩa ũkũthimwa na maumĩrĩro ngũrani mereithĩtue nwa ũtũmĩrwe kũthima ũthomi.

D. Twandĩkeni

Indo cia kũthomithia na kũthoma iria igerekereretue

- Indo mene: Gĩcanũri, ndawa ya gwĩikinya magego, mũkinyĩ, rangi ya iratũ, gĩtambaa kĩa mamira, maiyĩ.
- Mũcoro wa kwonania ũtheru wa mũndũ we mwene
- Mĩgemio
- Rangi cia manjĩ

Ũndũ wa gwĩka wa mbere

Athomi nĩ mereithie wĩra wa indo icio mbecane, na nĩcio:

- Thavuni
- Manjĩ
- Mũkinyĩ
- Kagoce ga kũrenga ngũnyũ
- Gĩcanũri

Tethereria athomi kwandĩka tũmĩvari tũkuvĩ magĩtũmagĩra mariĩtwa ma indo icio monua nĩ mwarimũ.

Tethereria athomi kũgĩa na ũndũ wa kwĩvokerwa maũndũ. Amwe nwa matuĩke atongoria ma ikundi ciao rĩrĩa mararia ũvoro wa indo cia ũtheru.

Cora na ũgemie

Athomi nĩmatethererue gũcora:

- Mũkinyi
- Gĩtambaa

Athomi ngũrani makũraga ūndũ ngũrani.

Nĩ waro mavewe mathaa meganu wa mũndũ arĩkie wĩra wake. Tethereria athomi arĩa mangĩkorwa na mathĩna kũruta wĩra ũyũ, kũringana na mavata ngũrani.

Nĩ waro athomi maige wĩra wao vandũ ũkwoneka, nĩguo onthe mathome.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

Wira wa kavinda

Athomi nĩ mavewe ivinda ta rĩa kiumia kīgima rĩa gũcoro mbica cia indo cia ũtheru.

Mũthithũ wa wĩra

Indo irĩa mũthomi acora nĩ ciĩkĩrwe kĩmũvukorĩ kĩaĩdĩke waro, kĩrĩ na rĩĩtwa rĩa mwana, kĩrathi na ĩthomo.

MWOROTO WA GATANO: MAVINDA NA IMERA

Ūvoro wa gūtongoria

Mworoto ūyũ ūraria ūvoro wa mavinda na imera irĩa igūtethia athomi kũgia na ūmenyo wa rũthiomi makĩthikĩrĩria, makĩaria, makĩthoma na makĩandĩka. Ūmenyo wa kũthikĩrĩria nũgũtũma mavote gũcokia ciũria cia maũnda kũringana na ciugo irĩa mathomete.

Kwĩvarĩria kũthomithia na kũthoma

Varĩria indo cionthe cia kũthomithia na kũthoma irĩa irendeka na ūmenye ūrĩa igũtũmĩka. Ūngĩkorwo ūkĩenda mũndũ wa kũthomithia, vanga kũrĩ na mavinda. Gweta kana kĩthomo gĩkĩ gĩgakorwa kĩrathirĩ. Varĩria indo cia kũthima irĩa ikwendeka ĩndĩ ya kũthoma wĩra.

A. Kuthikanĩrĩria na kwaranĩria

Indo cia kũthomithia na kũthoma irĩa igerekereretue:

- Ivuku rĩa mũthomi
- Ongerera indo cia kwereithia tiga irĩa mbecane ĩvukurĩ
- Thaa
- Mbica ina mĩthenya ya kiumia
- Mbica ina mĩeri ya mwaka

Ūndũ wa gwĩka wa mbere

Uga vuva wa mwarimũ

Tethereria athomi kuga vuva waku. Thikĩrĩria ciugo cia mavinda kana nĩiratamũkwa waro. Ciugo ta; thaa, kĩraũko kĩvwaĩ. Ongerera ciugo ciĩngĩ cia mathaa.

Ūndũ wa gwika wa kaĩrĩ

Ūyũ nwaũthakwe ta mũthako.

Ūria gĩkundi kĩmwe gĩkethanie na kĩngĩ gĩcokie. Magacoka magacenjania.

Kwaranĩria na kũgwatanĩra nĩgũgũkinyanĩra athomi makĩruta wĩra me ikundirĩ na kuga mĩvari vuva wa mwarimũ. Nĩmakũvota kuonania gĩtĩo rĩrĩa makũthoma mĩvari

me ikundi ngũrani na magacenjania.

Ūndũ wa gwika wa kathatu

Ina vuva wa mwarimũ.

Tethereria athomi kwina rwĩmbo ũcoke ũcokie macokio marĩa marendeka ïvukuřĩ rĩa mũthomi.

Mũvari wa kaĩrĩ nĩ mataaro mũthomi agĩrĩrwe nĩ gũcokia. Gũcokia ciũria iria ciũrĩtwe waro nĩ kwonania ũkinyanĩru wa mũndũ gũĩtĩkia. Ūria athomi mainĩre aciari kana arĩa mamatethagĩrĩa. Kwina nĩgũtethia aciari kũgĩa na vinya na ũvoti wa gũtethereria thĩini wa kĩthomo.

(Ĩkĩra rwĩmbo)

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

Tũmĩra ciũria na ũrie athomi macokie.

Kũroria wĩra

Thondeka mũvangĩre wa maũndũ ma kũroria kana mũthomi nĩũracokia ciũria uria kwagĩrĩre. Ta ũũ:

Kũthiĩ kĩvarorĩ ĩndĩ ya kũthaka.

B. Twaranĩrieni

Indo cia kũthomithia na kũthoma irĩa igerekereretue:

1. Thaa
2. Mbica cia mavinda na imera
3. Mbica cĩ na ciugo cia mavinda na imera
4. Kandi cĩna ciugo irĩa irendeka
5. ĩkereka rĩa imera

Ūndū wa gwīka wa mbere

Tethereria mūthomi gūtaūra mbica irī mbecane.

Ūndū wa gwīka wa kaĩrī

Tethereria athomi kwaranĩria ūvoro wa mbica makiuga nĩnduĩ marona na wĩra ũrĩa ũrutagwa ĩndĩ ya imera icio igĩrĩ monanie mbicarĩ. Tũmĩra ciũria ino gūtaūra mbica irĩa mbecane.

- a) Nĩ nduĩ ũrona?
- b) Andũ mekaga atĩa kĩmera gĩkĩ?

Matethie kũvecane ūvoro mũrikĩru wa kĩrĩa marona.

Ītĩkĩra athomi macokie macokio monthe nĩguo merute mĩtamũko ya kiugo kĩrĩa mathoma ĩthomorĩ rĩrĩ. Athomi arĩa me nthoni cia gũcokia ciũria, matethia kũgĩa na ũcamba na kũmava macokio maro rĩrĩa mavĩtia.

Athomi monanie wara wa kũthikĩrĩa, kwaria, kũgweta na gũcokia ĩthomorĩ rĩrĩ. Athomi nĩ makũvota kwaranĩria na kũgĩa na ũrũmwe makiuga kĩrĩa marona mbicarĩ. Gwĩciria na ukuũkũ na gũcokia macokio ma mathĩna nĩkũvotekaga athomi meciria waro ūvoro wa mawĩra marĩa marekĩka. Athomi nĩmakũthoma magĩtungu mĩvari makĩaragia ūvoro wa mbica irĩa mbecane.

Wĩra ũyũ nĩgũtethia mūthomi gūtaũkĩrwa nĩ maũndũ marĩa mareyumĩria na kwaramia ũkinyanĩru wa kwaranĩria na kũthikanĩrĩa thĩini wa athomi.

Ūndū wa gwīka wa kathatũ

Tethereria mūthomi gũcokera ĩkereka rĩrĩa ivecane thĩini wa imera ino ĩgĩrĩ.

Thoma ĩkereka mũvari kwa mũvari na ũcokere maita mengĩ nĩguo mūthomi anyite makiuga vuva waku.

(Thoma ĩkereka rĩa imera irĩa mbecane)

Kũthima maumĩro ma ĩthomo

Thondeka mũvangire wa maũndũ ma kũthima kuonia athomi makiuga ĩkereka waro, ũrĩa maratamũka ciugo na kũmenya ciugo irĩa irĩ ĩkerekarĩ.

Ūria ciũria cia kũmenya kana athomi mena wara ũrĩa wagĩrĩre.

C. Tũthomeni

Indo iria mbathanĩrĩre

- Mbica ikĩonanagia mavinda na imera
- Mandĩko makionania ciugo ng'eni, mavinda na imera
- Gĩkavu gĩa kandi
- Kandi cia kwonania
- Mavuku

Ũndũ wa gwĩka wa mbere

Oca kiugo na ũthome.

Tethereria athomi gwoca kiugo gĩkavũri na gũkĩthoma.

Ciugo imwe irĩa ingĩkorwa gĩkavũrĩ nĩ ta mĩeri ya mwaka.

Nwa mathome marĩ gĩkundi, ta kĩrathi kana mũndũ arĩ weka. Ũndũ ũyũ nĩũgũkinyanĩria ũvoro wa kwanĩria na kũgwatanĩra vamwe na ũndũ ũrĩa ũreyumĩria wa wara wa mũtũrĩre.

Ũmũndũ na wendo nĩguo ũgakorwa ũgĩkinyĩrĩrua rĩrĩa athomi marathoma vamwe.

Ũndũ wa gwĩka wa kaĩrĩ

Thoma mĩvari ĩno:

Tethereria athomi kũthoma mĩvari na ikundi macoke methomere. Tigĩrĩa atĩ nĩmathoma na mũtamũkĩre ũrĩa wagĩrĩre na ũrikĩru. Tuĩria kana nĩmagwatia ũria marathoma na njĩra ya kũmaũria ciũria ta ĩno:(ĩvukurĩ rĩa athomi.)

Kũmenya kwĩruta nĩ kũrekĩrwa vinya rĩrĩa athomi marathoma mĩvari na ikundi na magĩkovanagia .Maũndũ marĩa mareyumĩria, nĩmarakinyanĩria ũkindĩru mwaro na kwĩmenya vamwe na gwĩĩkĩra. Wara wa mũtũrĩre nĩurekĩrwa vinya rĩrĩa athomi marathoma ũrĩa kwagĩrĩre na gũcokia ciũria kumana na mĩvari ĩo.

Kũthoma ng'ano

Tongoreria athomi kũroria mbica irĩa irĩ ïvukurĩ rĩao rĩa kũthoma. Ūndũ ũyũ nĩguo ũkũvarĩria athomi mbere ya wĩra wa kũthoma ïthomo rĩrĩ rĩkũrũmĩrĩra. Cioka ũtongorie athomi makĩthoma karũgano. Karũgano kau nwa konanue rũthingorĩ na macini ta ya (pronjekita).

Athomi vuva ũcio nĩmagĩrĩrwe maandĩke macokio ma ciũria vamwe. Kũthoma rũgano na macini rĩrĩa maratũmĩra pronjekita nĩ gũgũkũria kĩthomo kĩa ndĩnjĩto. Ūvoro wa kwĩvokeka nĩuragacĩra rĩrĩa athomi maragwatanĩra ũndũrĩ magĩcokia ciũria.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

Andĩka ciũria na ũrie na kanua.

Njĩra imwe cia kũthima wĩra irĩa ingĩtũmĩka kũmenya ũvoti wa athomi wa kũthoma na ũrikĩru nĩ ciũria mandĩke na ciũria cia kanua. Thondekera athomi ciũria iria magacokia vuva wa kũthoma rũgano.

Mũtaratara wa macokio

Thondeka mũtaratara wa kwonania kana athomi nĩmaravota kuga thaa ngũrani na gũcokia ciũria kuumana na rũgano ũria kwagĩrĩre.

Kũvanga maũndũ kwambĩrĩria na ũrĩa mũnene

Ūndũ ũyũ nwa ũtũmĩrwe kwonania kana athomi nĩmaravota kũthoma mĩvari waro. Nwaũtũmĩre ngathĩ ithatũ ũkĩvanga athomi na ũvoti wao wa kũthoma mĩvari taũ:

Arĩa marathoma mĩvari mĩgima

Arĩa marathoma kũmwe na kũmwe

Arĩa marathoma vanini

- i) Maũndũ ma gũgũtongoria.
- ii) Kĩrĩa kĩronania (ũmenyo, mawara na ũmũndũ).
- iii) Mawoni ma riumĩrĩro rĩa mathomo ma mũthomi.
- iv) Caini ya mwarimũ na tarĩki.
- v) Mĩanya tũthandũkũ twa gwĩkĩra ïi/ĩka

D. Twandīkeni

Indo cia gūtūmīra

- Kandi cia ndemwa
- Mavuku
- Mīario mīoce na macini cia gwoca mbica na mīgambo, kamera, thimū
- Mīviano ya mavinda na imera
- Kombyuta
- Ndeciki

Ūndū wa gwīka wa mbere

Tūmīra mītāmūkīre īrīa īgūtūmīka kūthondeka ciugo ngūrani cia mavinda na imera.

Tethereria athomi kūrānia kīrīa marona. Ūria ciūria nguvī na īrereeka cia ciugo inya.

Tethereria athomi gūtūmīra ndemwa īrīa ivecanītwe kūthondeka ciugo na kwonania mavinda na imera.

Weka ūū, kinyīrīria gūtūmīra mītāmūkīre wa ndemwa īgīrī kūthondeka ciugo. Thondeka mūvangīre wa ndemwa nīguo mekīre ndemwa icio īmwe kwa īmwe mathondeke ciugo ng'ima. Matethererie kūnyitithania ndemwa mathondeke ciugo marī, ikundi na mūdū arī weka. Ūkuūku wa mecīria na gūcokia ciūria cia gūtua cira, kūgweta na kwonania wara nīgūtethia athomi.

Athomi makīgwatania ndemwa na mīgambithia, ūkinyanīru wa gwīfīkia, gūcaria ivonia cia thīna nīgūkūgīa thīini wa athomi na kūruta wīra na ikundi nī gūgūtethia wīgucano.

Ūndū wa gwīka wa kārī

Tethereria athomi kūrīkia mīvari ya thaa, mīthenya ya kiumia, mīeri na imera. Matethereria gwīka ūū nīmagūkūria ikundi īrīa ciīngi.

Tūmīra mīvari itano itarī mīrīku ya mathaa, mīthenya ya kiumia, mīeri na imera īrīa ivecanitwe nī athomi.

Matethererie kūthoma na gūcokera mīvari marīkia gwīcūria mīanya nīguo mamenye kana nīmathura ndemwa īrīa ciagīrīre. Nīmatūmīre mīandīko mīaro na ūmatethererie

kũthomera kĩrathi mĩvari ïo.

Tethereria athomi arĩa mena mathĩna ma kũthoma wa mũndũ wa mũndũ. Tethereria arĩa makũrĩkia na ïvenya na kũmongerera mĩvari ïngĩ. Mĩvari ïno nĩ irĩa mangĩvota na yarie ũvoro wa mavinda na imera.

Ūkinyanĩru wa gwĩĩtkĩra nĩũkwoneka rĩrĩa athomi makũroria wĩra ũrĩa maruta. Gwicũria mianya matagũkovia nĩgũgũtethia kũrera wĩvokeku. Athomi nĩmathomere aciari ao mĩvari ïrĩa mandĩka makinya mũciĩ.

Ūndũ wa gwĩka wa kathatũ

Thoma ciugo irĩa mandĩke gĩcunjĩrĩ gĩkĩ mbere ya kwandĩka.

Menya athomi nĩmevarĩrie waro na mena indo irĩa irendeka cia kwandĩka. Mathomere mĩvari ïtano ïrĩa mĩandĩke na vinya, kavora na maita mengi. Tongoria kũrĩa kwagĩrĩre na ũreke mandĩke mĩvari ïyo.

Tũmĩra mĩvari ïtano ya mavĩnda, mĩthenya ya kiumia, mĩeri na imera. Thiũrũrũka ũmenye athomi arĩa mena thĩna wa kũrũta wĩra ũyũ. Tũmĩra mĩvari mĩkuvĩ ya aria maratigwa vuva na mĩvari ya kwongerera kũrĩ arĩa me mbere. Onania mbica ya mĩvari ïyo kĩrathirĩ nĩgua athomi mathomithanie. Monie gũtethanĩrĩria. Athomi nĩmakwonania nĩmemenyete makĩonania mĩvari yao kũri aria engi tondũ nĩmarĩkĩtie wĩra wao. Kũnyitanĩra nĩgũkwonekana rĩrĩa maratethania kũrĩa kũũmũ na makonania gĩtĩo. Athomi menũka mathomere aciari ao mĩvari ïyo.

Kĩgeranio gĩa kũthima ũmenyo

Wĩra ũyũ nwa ũthimwe na kũrania ciũria na kũroria.

Mwarimũ nũgũtũmĩra mũvangĩre wa kĩrĩa araroria thiĩni wa wĩra ũyũ. Nũkũroria kana mũthomi nũravota kũgwatania ndemwa nĩguo athondeke ciugo irĩa iraria ũvoro wa mavinda na imera na mathondeke mĩvari ya mavinda na imera.

Mũthomi nwa agĩe na vandũ va kwiga wĩra ũrĩa athomeretwe akandĩka ũrĩa arĩkĩtie na ũria areka.

LIST OF CONTRIBUTORS

Prof. Elishiba Kimani	Chairperson of KICD Council
Jacqueline Onyango, OGW	KICD
Eunice Gachoka	KICD
Winrose Rono	KICD
Jonathan maranya	KICD
Anthony Maina Mbutu	KICD
Dorothy Mwanzile	KICD
Charity Makau	KICD
Catherine Mburu	KICD
Merclus Njũkĩ	
Lillian Munyi	
Gladys Gitau	
Jessee Ileri	
Benjamin Mũturi	

REPUBLIC OF KENYA

KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT

Desai Road, Off Thika Rd.,

P.O. Box 30231 - 00100 Nairobi, Kenya.

Telephone : +254 (020) 374 9900 - 9, 374 8204, 374 7994

Fax : +254 (020) 363 9130.

Email : info@kicd.ac.ke, Website : www.kicd.ac.ke